

УДК 821.163.41.09 Инок Исаија
091(=163.41)"13"

DOI:10.5937/sabornost6-2977

Оригинални научни рад

Живорад Јанковић*

Библиотека Српске патријаршије, Београд

Поводом записа инока Исаије

Abstract: Изворну српску књижевност чине углавном житија домаћих људи и службе српским светитељима. Ту не постоји и не може се очекивати нека дубина. Остаје се на нивоу казивања животне историје. Не постоје дела дубоке богословске садржине. Не зна се да је шта од српских списа преведено на грчки. О иноку Исаији, као преводиоцу Псеудо Дионисија Ареопагита са тумачењима светог Максима Исповедника и састављачу опширног записа, уз тај превод који га може увести у рад наших старих писаца зна се онолико колико сам о себи каже путем игре бројева. Ова студија жели да допринесе бољем разумевању његовог записа.

Key words: Инок Исаија, стара српска књижевност, житија.

Стару књижевност код Срба чини и по броју сачуваних дела и по броју спознатих, а у међувремену несталих, кодекса у већој мери оно што је преведено. Оно што је изворно створено на свом језику од домаћих писаца долази на друго место које би се могло са књижевне стране оценити као „споредно“. Та оцена била би потпуно оправдана у случају да је сачувано више писане грађе документарног карактера. У повољнијим приликама мање би се у тежњи за сазнањем о животу епохе зависило од састава књижевног карактера. Видело би се колико је то мало и површно. Изворну српску књижевност чине углавном житија домаћих људи и службе српским светитељима. Ту не постоји и не може се очекивати нека дубина. Остаје се на нивоу казивања животне историје. Не постоје дела дубоке богословске садржине. Не зна се да је шта од српских списа преведено на грчки.

Однос старих Срба према књизи је контроверзан. Судаћи по броју сачуваних и још више замишљеном броју постојећих књига, а потом уништених књига, па и читавих збирки, кад је вредно истаћи дивљење како је кроз протекла страдања до најновијих дана ишта сачувано. Срби су као мало ко везани за књигу.

Ако се погледа њихов однос према малобројним домаћим писцима слика је другачија. Далеко је већи број оних дела сачуваних само у једном препису него оних где се број преписа мери десетинама.

Тако стари преводиоци могу се сврстати међу ствараоце у српској култури. Од њих је познат само извештајан број по имену, времену и врсти посла. Зависно од критеријума могуће процене, у неку руку могло би се допустити да је познато око половине укупног броја преводаца, јер и оно што остаје ван оквира познатог није много веће кад би се извршило поређење.

У светлости тог искуства рад инока Исаије на преводу дела Псеудо Дионисија Ареопагита (размеће V и VI века) са тумачењима светог Максима Исповедника (580–622) који представља зборник од око 300 листа са стилске и језичке стране читаоцу тешко приступачног представља прави подвиг. Да је тако сведочила би чињеница што је то тек други превод са изворног грчког на неки страни језик после оног на латински.

Био је то последњи моменат за подухват такве врсте на који се непотребно дуго чекало. У моћној српској држави средњег века било је услова, не и воље да се тако значајан посао обави и раније, благовремено, али то није учињено због „инерције“ тадашњег српског друштва.

О иноку Исаији, као преводиоцу Псеудо Дионисија Ареопагита са тумачењима светог Максима Исповедника и састављачу опширног записа, уз тај превод који га може увести у рад наших старих писаца зна се онолико колико сам о себи каже путем игре бројева.

У области превођења обавио је најобимнији и најтежи посао и тиме је изузетак код Срба који су ретко спремни за тако велике подухвате. Уместо тога они радије више пута преводе неке мање и садржином „лакше“ списе. Суштину Исаијиног посла чини тежина језика грчког дела. У поређењу са тиме обимност рада је овде споредна.

Два су правца трагања — изучавање превода и записа. Превод говори да је то најспособнија особа код Срба у послу такве врсте, без правог претходника и наследника. У том погледу овај српски преводац има своје место и у светској културној баштини. Отворио је пут за живот дела Псеудо-Дионисија на широком словенском простору кроз векове. У бољим приликама био би зачетник важног процеса стварања нових могућности. Запис на први поглед као и остали — а није. У научном опцијају само су два преписа те је лако могло да се изгуби, а без тога се не би знало о тако великом послу.

Личност преводиоца Исаије и текст његовог записа углавном мора обрађивати српска наука. Остала питања везана за сам превод прихватиће слависти са ширег простора. Па и поред тога, српска наука радије иде на

друга питања него на вредновање самог записа, иако тај посао није без значаја и не може се избећи.

Изучавање отежава чињеница да се по преписима запис само изузетно налази уз текст превода. Донекле то је условљено фактом да је крај књиге где је уобичајено место за текст такве врсте највише угрожен отпадањем задњих листова. Затим писари удаљени простором и временом од личности првог преводиоца не сматрају се обавезним да у нови кодекс настао њиховим радом уносе и текст преводиоачевог записа.

Постоји само непотпун попис рукописа Исаијиног превода сачињен према доступној литератури без конкретног увида у стварно стање по књижним збиркама. У таквим приликама не зна се ни тачно бројно стање сачуваних преписа Исаијиног записа. Ради се на основу два примера.

Говори се о сачуваних осамдесет преписа Исаијиног превода у целом словенском свету од краја 14. до средине 19. века. Кад се од тога издвоје само српски преписи, ни ту се не одступа много од опште слике малог интересовања код Срба за домаће писце. Делимично се мали број српских преписа објашњава и тиме да су они више страдали од осталих. Са друге стране, вреди истаћи да је преписивања овог дела код Срба било и у време мрачних векова ропства, кад је уз сву невољу и немаштину лакше наћи имућног ктитора него делу дораслог читаоца. То је само један прилог више поменутом контрасту, у односу Срба према својој књизи.

Чини се велика неправда према преводиоцу иноку Исаији, кад се и ненамерно његов рад кроз литературу представља и доживљава као посао преписивача и своди скоро на исти образац. Да буде тако разлог треба тражити и у чињеници да се не ретко израз „преписати“ односи и на превођење, као што је то случај са Шестодневом Јована Златоуста преведеним (преписаним) за српског патријарха Никодима 1451. године.

Примећује се да логика није јача страна записа и по томе није усамљен у своме времену. То је смеша (не)тачног и (не)логичног. Са друге стране, ту је уочљива „заводљивост“ казивања којој не одолева ни толико хваљена критичност модерне науке при коришћењу старих текстова. Отуда не чуди кад се истиче „лапидарност и логичност излагања“. Говори се тако, иако кад се мало дуже задржи лако би се у тексту приметило местимично одсуство логике.

У запису је реч о савременом догађају, а ипак ту је толико нетачног. Изношења нетачног често има и код низа других писаца. Ту Исаија није посебан изузетак. Стога је и овде сличан однос и обичног и стручног читаоца као према последњем Даниловом настављачу, биографу патријарха Саве IV (1354–1375). Због оскудице изворних дела прима се све што се појави са мањом дозом критичности, понекад и без икакве критике. Томе

иде на руку што говори стилем новијег времена без „плетења словес“ својственог старим писцима.

И у неким другим приликама запис не представља поуздану слику стања — као онај рашког епископа Григорија (1305) уз препис светосавске Крмчије, или запис архиепископа Никодима (1319) уз његов превод типика, али се они и не примају са толико поверења као овде.

У тексту који се, иако је реч само о запису, у другим приликама може сматрати и као књижевно дело уочава се неколико целина. На првом месту реч је о особеностима грчког и „нашег“ језика:

Догоди се и мени да научим мало грчки језик толико, колико да могу разумети драгоценост његову и тежину превођења са њега на наш језик. Јер грчки језик, једно, од Бога испрва вешт и простран би, а, друго, и од разних по времену љубитеља премудрости усавршен би. А наш словенски језик од Бога добро створен би, јер све што створи Бог веома је добро.

Кад се у животу појави „троугао“ увек настаје занимљива ситуација. Код Срба се то примећује у односу према грчком језику — светосавска Крмчија тоном осуде говори о „облаку мудрости грчког језика“. Биограф Светога Саве Доментијан узима грчке речи и тамо где не мора, пошто већ постоје одговарајуће српске. Исаија хвали грчки језик, али преводи скоро сваку реч, па и тамо где је принуђен да пет изворних израза замени само једним, и сасвим ретко преузима неки грчки израз.

Долази део у коме се говори о наручиоцу превода серском митрополиту Теодосију; следећи одељак износи виђење браће Мрњавчевића и њиховог наводног покушаја да протерају Турке, што је централна тачка интереса аутора; на крају је реч о последицама Маричке битке и подаци о аутору саопштени путем игре бројевима, што одудара од озбиљности целог осталог дела садржине.

Дотиче се ово разматрање и сложеног и скоро редовно неухватљивог односа ктитора и уметника. Уметник је ту, стоји на „располагању“ и чека наручиоца. Уколико се не појави наручилац таленат преводиоца, као и већине стваралаца, остаје „неискоришћен“. Са друге стране, ма како имућан и издашан наручилац био, вредност учињеног не зависи од тога већ каквог талента је „извођач“.

Оба актера превода и митрополит Теодосије као наручилац, и монах Исаија као преводилац и састављач записа могу се сматрати миљеницима историје. Преко записа сачуване су вести о њиховој улози. „Преведох светог Дионисија Ареопажита настојањем и трошком или откупом светога ми владике и заступника“. Плод њиховог заједничког труда је прихваћен на широком простору који насељавају православни Словени, често и дуго током векова преписиван. Настао за потребе Срба, њима је дошао у извесном смислу касно, пошто услед деценијске агоније око очувања какве-такве државе након Маричке битке, нису били у могућности да се

посвете коришћењу погодности стечене преводом овако значајног списка. Значај Исаијиног рада је толики да он превазилази оквири српске културе и заслужује да се уведу и теме међународног угледа.

На руку зачетницима превода иде и срећна околност да је у задњем моменту готово на чудесан начин сачуван и један од првих, а можда и први препис Исаијиног рада који сигурно потиче и времена док су митрополит и преводац још били у животу. Чести су примери да стари преписивачи књига јадикују и да су незадовољни „штедљивим“ односом наручилаца према њима током рада.

Уместо тога, овде помен ктитора митрополита Теодосија се претворио у панегирик раван прошлком житију. Иде се дотле да се тврди како ми-сао о преводу митрополиту стиже од анђела:

И дејаше како доликује, мислим, без размишљања повиновати са таквом човеку, који од анђела, по великом Дионисију, посвећење прими. Јер овај истинити Божији човек, као нико други, живот имаше, да је слатко слуша-ти, а спасоносно подражавати (му) и корисно. Не само што језик у учењу имаше користан за слушаоце, него и живот много више користан за под-ржаваоце му. Па, штавише, истину да кажем: колико језик имаше неуспо-редив када говори, толико и живот недостижан када ради, јер вазда и увек, по апостолу, остављајући што је остраг, овај на дела и виђења што су на-пред, посезаше. И тако имађаше светлост честољудља и љубави за учењем и премудрости заједно са милосрђем, да међу већином није био други. Тако је овај блажени ово и не мало радио и ка угађању Богу долазио и многе је овим сопственим делом учио.

Митрополит Теодосије био је трећи српски архијереј у граду Серу — долази после митрополита Јакова и Саве — и ту се налази и након Марич-ке битке. Као што је речено, био је то последњи моменат за тако опсежан посао. У приликама после Маричког полома мало је вероватно да би се тај посао могао обавити.

Централни део који се односи на браћу Мрњавчевиће деспота Угљешу и краља Вукашина и Маричку битку је за историке најзанимљивији — врви од нетачности које су често поменуте и истакнуте, што није сметало да се саопштење прима с пуним поверењем.

Део записа би се могао назвати „Слово о гордости“. То је пре поука, а не вест, обликована тако као да се писац „радује“ само да би показао како гордост не води добру. Проблем је у томе што објективно гледано нема ни услова ни разлога за појаву гордости. Зна се ко је носилац ратова а хришћани су већ деценијама у немоћним покушајима одбране. Отуда се јавља недоумица, откуда састављачу записа идеја о некој гордости код деспота Угљеше.

У хришћанској војсци није било војника из Византије. После битке област су преузели Грци, па тек након десет година она пада у турске

руке. Српске снаге никако нису могле да броје шездесет хиљада „изабраних војника“. Без такве снаге није могло бити ни „изгона“. Скоро са злурадешћу се говори о поразу хришћанских снага, пошто Угљеша наступа гордо и самоуверено и не води рачуна о томе „да се гневу Божјем не може одолети“.

Под условом да се могло прикупити шездесет хиљада овакво размишљање имало би оправдање. Овако се текст записа може свести на „моралисање“ смештено ван оквира реалних збивања са циљем да истакне како обиље снаге и самопоуздања које са тиме иде нису довољни за успех. Стога је и било потребно да се у причу унесе екстремно велик, односно немогућ број војника. Као да се иде дотле да се наводни планирани изгон Турака оцени као неко освајање, а не као ослобађање од освајача. Кад би се говорило у равни реалног и могућег, што би по процени било далеко мање од поменутог, не би било услова да се појави прича о некој гордости деспота Угљеше, а потом и о њеном слому.

Да ли би се могло говорити о помену 60 хиљада хришћанских војника као о пропусту састављача записа или непажњи неког од каснијих преписивача? Овако висок број је у функцији основне намере писца — гордост и с њом повезани велики планови се темеље на бројно јакој војничкој снази... У вези са 60 хиљада војника је и замашан план и тежина пораза без чега цела прича о неком наводном „гневу Божјем“ не би имала основа:

Разгневи Бог хришћане западних крајева. И подиже деспот Угљеша сву српску и грчку војску и брата својега Вукашина краља и друге многе велможе, негде до шездесет тисућа изабране војске и поћоше у Македонију на изгнање Турака, не расудивши да се гневу Божију нико не може супротставити. Те, дакле, не изгнаше, већ сами од њих убијени бише, и тамо кости њихове падоше, и непогребени осташе, и веома велико мноштво једних од оштрине мача умреше, а других у ропство одведени бише; неки пак, од њих утекавши, доћоше. И толика невоља и зло љуто облише све градове и крајеве западне, колико ни уши слушаше, нити очи видеше.

После убијања храброг овог мужа, деспота Угљеше, просуше се Исмаиљани по читавој земљи као птице по ваздуху, и једне хришћане мачем клаху, друге у ропство одвоћаху, остале смрт прерана поже, а смрти који издегоше, глађу погубљени бише. Јер таква глад би по свим крајевима, каква не би од створења света, нити после таква, Христe милостиви, да буде. А које глад не погуби, њих допуштењем Божијим вуци ноћу и дању нападајући, јећаху. Авај, тужан призор дејаше видети! Оста земља од свих добара пуста — и људи и животиња и других плодова. Не дејаше кнеза, ни вође, ни наставника међу људима, ни избавиоца, ни спасиоца, већ се све испуни страха исмаиљанског, и срца храбра јуначких мужева и женска најслабија срца претворише се. У то време, мислим, и српске господе седми род крај прими.

Атмосфера у којој запис настаје као и његов садржај дају суморну слику, а онда долази Исаијино саопштење о себи кроз игру бројева тамо где се то не би очекивало. Такав поступак био би знак ведрине и сведок лагодности у којој се писац налази, чега код Исаије, па и свих Срба после Маричке битке нема. „И име међу иноцима мене јаднога ако хоћеш сазнати, почетак томе је осми број, средина двеста и први, а крај десет са једним се завршава. Година је тада текла 6 тисућа 8 стотина 70 и 9-та, индикт 9 Богу који је дао да се ово почне и благоизволео да се сврши — слава, част и поклоњење у бесконачне векове, амин.“

Познаваоцу старе српске књижевности се намеће поређење инока Исаије са два писца, оба биографа Светог Саве — Доментијаном и Теодосијем — иако се не ради о истој врсти посла. Са старијим који живи и ради сто година раније везује га што оба имају по два дела а већи углед су стекли преко оног које је мање вредности — Доментијан преко житија Светог Симеона (1264), Исаија преко записа.

Оба раде по наруџбини конкретне историјске личности — краља Уроша (1243–1266) односно митрополита Теодосија. Без наручиоца мало је вероватно да би они нешто слично урадили. Цео посао би остао у равни неостварене могућности. Потенцијал ствараоца постоји али тек појава наручиоца доводи до његовог активирања и остварења дела.

Код писца Доментијана нису познати ранији радови који би га препоручили краљу ктитору. Овде сам Исаија говори о својим ранијим преводима и нема разлога да се у то сумња. Исто тако не изненађује да ти радови нису сачувани или је можда нешто од тога доспело до новијег времена али без податка о преводиоцу, што не би смело да чуди, с обзиром да је више пропало наго што је очувано, а и оно очувано често је непотпуно. Да није сачувано Исаијиног записа, не би се знало ни о преводиоцу Псеудо-Дионисија. Иначе, може се рећи да су Доментијан као писац и Исаија као преводилац — сваки у свом послу — два најзаслужнија човека на пољу старе српске књижевности.

Млађем Савином биографу Теодосију инока Исаију приближава чињеница да је сачуван препис (или вест о његовом постојању) из времена блиског настанку протографа. Код оба ствараоца њихово дело је преживело у десетинама рукописа, добре очуваности текста без стварања верзија.

И Теодосије и Исаија пуну афирмацију постижу на широком руском простору. У толикој мери да право изучавање тек предстоји. За сада у оба случаја само се стоји на пописима преписа посредно сачињеним преко одговарајуће литературе, без стварног увида у конкретно стање.

Десетинама преписа расејаним по Русији скоро пре 150 године преко научника, дипломате и путописца Александра Гиљфердинга (1831–1872) придружио се и онај највреднији познати најближи времену настанка

изворника преко кога су настали сви остали преписи. Као што је превод настао у задњем моменту тако је и овај кодекс отргнут од пропасти стицајем срећних околности и заслугом ученог и пожртвованог путника у последњем тренутку. Без сусрета са Гиљфердингом извесно је да не би било начина да преживи и дође до руку потоњих научника. Преко овог рукописа су настали сви остали познати словенски преписи. Треба ипак истаћи да у случају кад бисмо били ослоњени само на Гиљфердинга о Исаји се не би знало ништа, а и без Гиљфердинговог рукописа знања о Исаји као преводиоцу не би била мања, пошто у овом најстаријем али оштећеном кодексу није сачуван Исаијин запис.

Вредан је — као својеврстан образац коме се не може наћи права аналогија код Срба — и опис наласка кодекса од стране Гиљфердинга током његовог путовања кроз матичне српске земље, јер сведочи о потпуном паду „имуног система“ целе нације. Напуштена збирка књига не страда у рату од подметнуте ватре из руке злодјеја, већ услед немоћи нације да учини нешто на спасавању и храма где је препис нађен и скупине књига препуштене судбини тихог и сигурног пропадања, ако ни од чега другог оно од влаге и мишева.

Другог дана, рано ујутро, кренусмо из Довоље да бисмо видели другу запуштену богомољу у Колашину — манастир Св. Арханђела Михаила, који такође лежи на Тари. Он је давно опустио, али су ме увјеравали да се у њему сачувало много старинских књига. Овога пута ме искази стеновништва нису преварили, и пут је био добро награђен. Нађосмо прилично лијепу цркву раздијених врата, проваљеног крова на много мјеста, оштећеног иконостаса, али у олтару, на сачуваној св. трпези, лежаше неколико рукописа, док је велика количина других била расута око пријестола. Похлепно прегледах несретне књиге, које су, због влаге, представљале масу чврсто слијепљене хартије, и на основу *ius primi occupantis*, изабрах оно што ми изгледаше најдрагоценије.

Аутор жури — општа људска особина — хита се, да се иде „даље“. А зар би било сувишно да се вратио поново и понео са собом све затечено? Ко зна шта је још тамо остало, пошто он тада ради у журди. Уместо тога говори о „равнотежи“ доста је понето и доста препуштено пропасти. „На жалост, нисам све могао понијети, јер не имадох теретних кола, а с друге стране, да бих понио оно што сам изабрао, морао бих ангажовати слугу и каваза и цио товар привезати за седла њихових коња. Морао сам зато оставити за храну мишевима и плијесни, или за плијен будућем путнику, пун круг минеја и других богослужбених књига писаних у XVII вијеку.“ Не каже да је у свом хитању „даље“ негде наишао на тако и слично, богато „скровиште“ старе писане речи... О неком „будућем путнику“ на кога мисли Гиљфердинг нема ни говора. Треба ли подсећати да у садашњим приликама само један сачувани успутни запис — не посебан спис — може да донесе преокрет у разматрању неког питања.

Српска држава кратко траје, а превод Исаије настаје при њеном крају. Отуда језик учених људи оног времена не успева да заживи и ухвати дубље корене. Стога је данас спис лакше пратити преко изворног грчког језика него преко Исаијиног превода.

За разлику од ситних списа где се код Срба чешће приступа поправци постојећег или стваран из новог превода код овог дела у целом словенском свету тек после три века (1675) нашао се код Руса човек који се осмелио да сачини нови превод, чиме није угрожен примат ранијег српског преводиоца.

Редак пример да се на нивоу светске науке разматра и дело неког Србина. Стварањем великог броја преписа током векова, настала је широка основа за истраживање. Код Срба то је ретко. Далеко је чешћа појава да све зависи само од једне верзије сачуваног текста. Велики број рукописа је прилика за сигуран опстанак списа али и „кварење“ текста, чега у овом случају као да нема, или се о томе још не говори.

У општој оскудици домаће писане речи из тог времена, све тада написано прима се са радосћу и мањком опреза. Запис објективно доноси више заплета него што би представљао извештај допринос. То се слабо примећује.

Текст се може схватити и као (не)успела стилска вежба, односно као покушај да се буде и писац. То не би био једини пример где се код истраживача јавља дилема такве природе. Овом схватању иде у прилог и неколико израза који се само овде срећу — изгон, непогребена телеса, седми род... Почетак записа подсећа на увод трећег Еванђеља.

Многи су се пре много времена и година и по различитим местима нашли у нашем словенском народу да преводе дожанствене списе са многопремудрог и вештог и веома вредног јелинског на наш језик, чија имена људима нису само позната, већ су и у књиге живих, штавише, Богом написана.

Ипак, запис унеколико може да се оцени и као „успешан“, дар кроз његов живот и тумачење за протеклих сто последњих година, кад је скоро беспоговорно примано све тамо речено. Реторика записа прерасла је у „реторику науке“. Тек накнадно, узгред се помиње шта би ту у казивању било спорно и на томе се застане без жеље да се разјасни какве последице би настале за остатак текста кад се ти спорни делови отклоне. Савремени аутори се разилазе око тога да ли преводиоца Исаију треба на основу овде разматраног записа убројати у старе српске књижевнике, или не.

На крају, треба рећи да запис инока Исаије као да сеје „рђаво семе“, које даје одговарајући плод и после сто година, о чему се зна преко списа Димитрија Кантакузина, где су размере српског пораза на Марици још веће, јер је Угљеша тада наводно имао чак 70 хиљада војника. Према Кантакузину, његов извор било би усмено предање пошто се ослања на гласине „као што се прича“. Он не помиње Исаијин запис:

Кад беху на Ибарској реци (Марици), близу Адријанова града, догоди се битка, ако се може битком назвати — седамдесет хиљада спремних и наоружаних против само четири хиљада и пет стотина, као што се прича.

Živorad Janković

Library of the Serbian Patriarchate, Belgrade

Regarding to Inscription of Monk Isaiah

Original Serbian Literature mostly consists of hagiographies of local people and worship services of Serbian saints. There is no depth in these texts, and we couldn't expect it. It is only storytelling history of the life. There are no works with deep theological content. We don't know if some Serbian writings are translated in Greek. Except monk Isaiah is translator of Pseudo-Dionysius the Aeropagita with comments of St. Maximus the Confessor, and creator of extensive inscription, the only thing we know about him is that what he says to us using numbers game. This study tries to contribute better understanding of his inscription.

Key words: Monk Isaiah, old Serbian literature, hagiographies.

Датум пријема чланка: 27. 11. 2012.

Датум прихватања чланка за објављивање: 14. 12. 2012.

